

А.С. Жолдыбалина¹ , С.А. Ермаханова^{1*} , Д.Е. Көпежанова²

¹ Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан Республикасы

² Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

*e-mail: essaltanat@gmail.com

АЗАМАТТЫҚ БЕЛСЕНДІЛІК ИНДЕКСІ: ОНЫ ӨЛШЕУ ӘДІСТЕРІНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қазіргі заманғы зерттеулерде азаматтық белсенділік индексі азаматтардың әлеуметтік-саяси үдерістерге қатысуын өлшеудің негізгі құралы болып табылады. Алайда, оларды тұжырымдау мен әдіснамалық тұрғыда қалыптастыруға қатысты бірыңғай көзқарас қалыптаспаған, бұл деректі интерпретациялауда қарама-қайшылықтарға әкеледі. Бұл зерттеу қолданыстағы азаматтық белсенділік индекстерін жүйелеуге, олардың әдіснамалық негіздерін талдауға және өлшеу дәлдігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтауға бағытталған.

Мақалада «азаматтық белсенділік» ұғымына қатысты негізгі теориялық тәсілдер қарастырылып, оны сандық тұрғыдан бағалау әдістері талданады. Ерекше назар индекстерді әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге және олардың әдіснамалық негіздерін салыстырмалы талдауға бөлінеді. Зерттеу әдіснамасы ғылыми әдебиеттерге жүйелі шолу жасауды, халықаралық индекстерді салыстырмалы зерттеуді және олардың репрезентативтілігі тұрғысынан қолдану мүмкіндігін бағалауды қамтиды.

Зерттеу нәтижелері азаматтық белсенділікті өлшеудің ең сенімді және дәл әдістерін анықтауға, қолданыстағы индекстердегі әдіснамалық олқылықтарды айқындауға және оларды жетілдіруге арналған ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеу ғылыми және практикалық тұрғыдан маңызды, ол азаматтық қоғамды талдауға арналған неғұрлым нақты құралдарды дамытуға ықпал етеді және саяси шешімдер қабылдау үшін дәлелді базаны нығайтуға көмектеседі.

Түйін сөздер: Қазақстан, азаматтық белсенділік; азаматтық белсенділік индекстері; әлеуметтік әрекет; саяси мобилизация; жаңа әлеуметтік қозғалыстар; саяси мүмкіндіктер құрылымы.

A.Zholdybalina¹, S.Yermakhanova^{1*}, D.Kopezhanova²

¹ The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: essaltanat@gmail.com

CIVIC ENGAGEMENT INDEX: A COMPARATIVE ANALYSIS OF MEASUREMENT APPROACHES

Abstract

In contemporary research, civic engagement indices serve as a key tool for measuring citizens' participation in socio-political processes. However, there is no unified approach to their conceptualization and methodological construction, leading to inconsistencies in data interpretation. This study aims to systematize existing civic engagement indices, analyze their methodological foundations, and identify key factors affecting the accuracy of their measurements.

The paper examines major theoretical approaches to the concept of «civic engagement» and analyzes methods for its quantitative assessment. Particular attention is given to the classification of

indices based on various criteria and a comparative analysis of their methodological frameworks. The research methodology includes a systematic review of scientific literature, a comparative study of international indices, and an assessment of their applicability in terms of validity and representativeness.

The findings help determine the most valid and reliable methods for measuring civic engagement, identify methodological gaps in existing indices, and propose recommendations for their improvement. This study holds significant academic and practical value as it contributes to the development of more precise tools for analyzing civil society and can be used to enhance the evidence base for policymaking.

Keywords: Kazakhstan, civic engagement; civic engagement indices; social action; political mobilization; new social movements; civic engagement scale.

Жолдыбалина А.С.¹, Ермаханова С.А.^{1*}, Копежанова Д.Е.²

¹ *Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан*

² *Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

**e-mail: essaltanat@gmail.com*

ИНДЕКС ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ЕГО ИЗМЕРЕНИЮ

Аннотация

В современных исследованиях индексы гражданской активности выступают ключевым инструментом измерения участия граждан в социально-политических процессах. Однако в научном дискурсе отсутствует единый подход к их концептуализации и методологии построения, что приводит к разночтениям в интерпретации данных. В данной статье фокус направлен на систематизацию существующих индексов гражданской активности, анализ их методологических основ и выявление ключевых факторов, влияющих на точность их измерений.

В работе рассматриваются основные теоретические подходы к понятию «гражданская активность» и анализируются методики её количественного измерения. Особое внимание уделяется классификации индексов по различным критериям и сравнению их методологических оснований. Методология исследования включает систематический анализ научной литературы, сравнительное изучение международных индексов и оценку их применимости с точки зрения достоверности и репрезентативности.

Результаты исследования позволяют определить наиболее эффективные методы измерения гражданской активности, выявить методологические пробелы существующих индексов и предложить рекомендации по их совершенствованию. Данное исследование имеет значительную научную и прикладную ценность, способствует развитию более точных инструментов анализа гражданского общества и может быть использовано для повышения обоснованности политических решений.

Ключевые слова: Казахстан, гражданская активность; индексы гражданской активности; социальное действие; политическая мобилизация; новые социальные движения; структура политических возможностей.

КІРІСПЕ

Қазіргі әлемде азаматтық белсенділік демократиялық қоғамның ажырамас элементі және қоғамдық-саяси жүйе тұрақтылығының маңызды көрсеткіші болып табылады. Азаматтардың қоғамдық-саяси өмірге белсенді қатысуы азаматтық қоғам институттарын дамытуға, демократиялық үдерістерді нығайтуға және қоғам мен мемлекет арасындағы сенім деңгейін арттыруға ықпал етеді. Дегенмен, азаматтық белсенділік деңгейін өлшеу күрделі әдіснамалық

міндет, өйткені бұл құбылыс сайлау тәртібі мен еріктілер қызметінен бастап наразылық акцияларына қатысу мен желідегі белсенділікке дейін қатысу нысандарының кең ауқымын қамтиды.

Азаматтық белсенділікті бағалаудың кең таралған құралдарының бірі халықтың қоғамдық-саяси процестерге қатысуын сандық өлшеуге мүмкіндік беретін индекстер болып табылады. Халықаралық тәжірибе сүйенсек, әлемде статистикалық деректің, әлеуметтанулық сауалнамалардың, сарапшылардың бағалауы және әртүрлі көрсеткіштердің жинақталуының негізінде әзірленген азаматтық белсенділіктің бірқатар индекстері бар. Дегенмен, әртүрлі елдердегі азаматтық белсенділіктің деңгейі мен динамикасын жан-жақты көрсете алатын әмбебап көрсеткіш жоқ екенін байқауға болады.

Бұл зерттеу азаматтық белсенділіктің қолданыстағы индекстерін талдауға, олардың басым және әлсіз жақтарын анықтауға және Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексіні әзірлеудің әдіснамалық тәсілін ұсынуға бағытталған. Сандық және сапалық өлшеу әдістерін біріктіретін, сонымен қатар цифрлық көрсеткіштер мен әлеуметтік көрсеткіштерді қамтитын аралас тәсілді қолдану мүмкіндігіне ерекше назар аударылады.

Азаматтық белсенділікті өлшеу саласындағы ғылыми және қолданбалы зерттеулерде бірқатар шешілмеген қайшылықтар сақталып отыр. Біріншіден, халықаралық индекстер азаматтық белсенділіктің жекелеген қырларын (сайлауға қатысу, еріктілік, қауымдастықтағы әрекет, цифрлық белсенділік және т.б.) бөліп қарастырғанымен, оларды бірізді теориялық-әдіснамалық шеңберге біріктіру жеткіліксіз. Екіншіден, индекстердің көпшілігі Батыс елдерінің институционалдық және мәдени контексіне негізделгендіктен, оларды Қазақстан жағдайына тікелей көшіру өлшеудің валидтілігі мен маңыздылығын төмендетеді. Үшіншіден, қазақстандық зерттеулерде азаматтық белсенділікті кешенді бағалайтын, формалды және бейформалды, дәстүрлі және цифрлық қатысуды қамтитын ұлттық индикаторлық жүйе қалыптаспаған.

Осыған байланысты зерттеу келесі сұрақтарға жауап іздейді:

– азаматтық белсенділікті өлшейтін халықаралық индекстердің теориялық және әдіснамалық қайшылықтары қандай?

– бұл индекстердің қай элементтері Қазақстан жағдайына бейімделуге жарамды, ал қайсысы контекстік тұрғыдан шектеулі?

– ұлттық индексті әзірлеу үшін қандай критерийлер, индикаторлар және дереккөздер комбинациясы неғұрлым қолайлы болып табылады?

Зерттеудің өзектілігі азаматтық белсенділікті бақылау мен бағалаудың сенімді құралын әзірлеу қажеттілігімен түсіндіріледі, ол азаматтардың қатысу деңгейін өлшеп қана қоймай, азаматтық қоғамды нығайтудың мақсатты шараларын әзірлейді.

Зерттеудің мақсаты – азаматтық белсенділікті өлшеудің қолданыстағы тәсілдерін сараптау және ұлттық индексті әзірлеуге әдіснамалық негіз дайындау. Осы мақсатқа жету үшін азаматтық белсенділіктің қолданыстағы индекстерін жүйелеу, олардың әдіснамалық негіздерін талдау, және Қазақстан контексіне бейімделген жаңа үлгі ұсыну міндеттері қойылады.

Осы зерттеуде мынадай болжам алға қойылады: азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған қолданыстағы индекстер бұл құбылыстың барлық аспектілерін жан-жақты бейнелей алмайды, аралас өлшеу тәсілдерін қолдану арқылы неғұрлым нақты және сенімді нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Азаматтық белсенділік индексіні әзірлеуге кіріспес бұрын, ұғымдық-санаттық аппаратты талдау қажет, яғни «азаматтық белсенділік» терминінің нені қамтитынын анықтау керек, өйткені «азаматтық белсенділік» ұғымымен қатар «азаматтық активизм» және «азаматтық қатысу» терминдері де қолданылады.

Азаматтық белсенділікті анықтаудың бірнеше теориялық негіздері бар, олардың арасынан келесілерін алға тартамыз:

- Т.Парсонстың әлеуметтік іс-әрекет теориясы – азаматтық белсенділік актордың (әрекет етуші тұлғаның, субъектінің) саналы мінез-құлқы ретінде қарастырылады, оның мақсаты – жеке адамдар немесе қауымдастықтардың мінез-құлқын, көзқарастарын және ұмтылыстарын өзгерту [1, 16 б.].

- Р.Патнэмнің әлеуметтік капиталы теориясы – азаматтық белсенділік «әлеуметтік капитал» тұжырымдамасының аспектісі ретінде қарастырылады, ол әдетте адамдар өзара қарым-қатынастан алатын барлық ресурстарды сипаттау үшін қолданылады [2, 224 б.].

- К.Дойчтың саяси мобилизация теориясы – халықтың санының өсуі, олардың саяси шешімдер мен мемлекеттік қызметтерге деген қажеттілігінің артуы азаматтық белсенділіктің күшеюіне алып келді. Бұл көптеген қоғамдық ұйымдардың құрылуына ықпал етті: хор клубтары, спорт қоғамдары, ауыл шаруашылығы және сауда қауымдастықтары, бауырластық ордендері, өзара көмек қоғамдары және т.б. [3].

- Жаңа әлеуметтік қозғалыстар теориясы (Д.Маккарти, Р.Кризи) – бұл тұжырымдама бойынша азаматтық белсенділіктің артуына ортақ мәселелердің пайда болуы себеп болды. Азаматтық белсенділік ғаламдық проблемаларға (экология, әйелдердің әлеуметтік жағдайы, жануарлар құқығы, терроризм және т.б.) жауап ретінде дами бастады [4].

- П.Эйзенгердің саяси мүмкіндіктер құрылымы теориясы – бұл тұжырымдамаға сәйкес, экзогендік факторлар қоғамдық қозғалыстардың табыстылығына ықпал етеді және саяси кеңістіктегі мінез-құлқы үлгілеріне айтарлықтай әсер етеді [5].

Ғылыми әдебиеттердегі анықтамалар мен тәсілдерді талдай отырып, «азаматтық белсенділік» екі негізгі аспектімен тығыз байланысты деп көрсетуге болады, олар – «жақсарту» және «мәселелерді шешу». Зерттеу аясында бірнеше анықтамаға тоқталып өтейік:

- Азаматтық белсенділік – бұл «белсенді азаматтың» қоғам өміріне қатысуы, оның мақсаты – басқа адамдар үшін жағдайды жақсарту немесе қоғамның болашағын қалыптастыруға көмектесу [6].

- Азаматтық белсенділік – бұл қоғамдағы өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған қызметке қатысу, бұл қоғамдық қызығушылық тудыратын мәселелерді шешу, сондай-ақ осы мәселелерді шешуге қажетті білім мен дағдыларды дамыту арқылы жүзеге асады [7].

- Азаматтық белсенділік – бұл жергілікті қауымдастықтың өмірін жақсартуға немесе ауқымды әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған іс-әрекетке қатысу [7].

- Азаматтық белсенділік – бұл адамның қоғам өміріне саналы түрде қатысуы, оның шынайы, әлеуметтік маңызы бар әрекеттерінде көрініс табады. Бұл әрекеттер қоғамның жағдайын жақсартуға бағытталады және жеке мүдделер мен қоғамдық игіліктің ақылға қонымды тепе-теңдігін сақтауға негізделеді [8].

Сонымен қатар, азаматтық белсенділік – бұл әрекет, сондықтан ол халықтың белсенді ұстанымы тұрғысынан да қарастырылады. Кейбір сарапшылар оны қоғамдық қызметке өз еркімен және саналы түрде араласатын актордың тұрғысынан зерттейді:

- Азаматтық белсенділік – бұл ерікті, ақысыз, альтруизм немесе ұжымдық игілікке қамқорлықпен сипатталатын қызмет [9].

- Азаматтық белсенділік – бұл қоғамның әлеуметтік мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған қызметтің бір түрі, ол жеке тұлғаларға да, азаматтардың әртүрлі қоғамдық бірлестіктеріне де тән [10].

- Азаматтық белсенділік – бұл қоғамдық қызметке және шешім қабылдауға қатысу [11]. Л.Милбраттың пікірінше, азаматтық белсенділік үш деңгейде көрініс табады [12]:

- Көрермендік деңгей (қатысушылар саны көп, бірақ араласу деңгейі төмен),
- Аралық деңгей,
- «Гладиаторлық» деңгей (белсенділік ең жоғары болғанымен, қатысушылар саны азаяды).

Сонымен қатар, академиялық ортада азаматтық белсенділік әлеуметтік әрекет пе, әлде саяси әрекет пе деген сұраққа да бірыңғай пікір қалыптаспаған. Біздің ойымызша, азаматтық белсенділік қоғамның саяси және әлеуметтік аспектілерін қамтиды, бірақ оның көріну деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Жоғарыда қарастырылған теориялық тәсілдер азаматтық белсенділікті өлшеу индикаторларын қалыптастыруда маңызды әдіснамалық негіз болып табылады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеудің мақсаты – азаматтық белсенділікті өлшеудің қолданыстағы халықаралық тәсілдерін жүйелі түрде талдау және Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін әзірлеуге негіз бола алатын әдіснамалық үлгіні ұсыну.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай зерттеу «азаматтық белсенділік» ұғымының негізгі теориялық түсіндірмелерін жүйелеу және оларды өлшеу логикасымен байланыстыру, азаматтық белсенділікке арналған халықаралық индекстерді дереккөздер, индикаторлар құрамы, агрегаттау тәсілдері және контекстке бейімделу әлеуеті бойынша салыстырмалы талдау сияқты міндеттер қойылады.

Зерттеуде келесі болжам алға қойылады: азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған қолданыстағы индекстер бұл құбылыстың барлық аспектілерін толық қамтымайды, алайда олардың теориялық негіздерін және әдіснамалық ерекшеліктерін салыстырмалы талдау негізінде Қазақстан жағдайына бейімделетін, аралас дереккөздерге сүйенген ұлттық индекс құруға әдіснамалық негіз әзірлеуге болады.

Зерттеудің әдістемесі ғылыми әдебиеттерді талдауды, азаматтық белсенділік индекстерін салыстырмалы талдауды қамтитын кешенді тәсілге негізделген. Зерттеу әртүрлі ұйымдар мен ғылыми орталықтар әзірлеген халықаралық индекстер мысалында жүргізілуде.

Зерттеудің мақсатына сәйкес, зерттеу барысында азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған халықаралық және жергілікті деңгейде есептелетін индекстер қарастырылды.

Зерттеудің әдіснамалық базасын қалыптастыру үшін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Зерттеуге North Carolina Civic Index, Citizen Participation Index, Active Citizenship Composite Indicator, E-Participation Index (БҰҰ), т.б. халықаралық индекстер алынды. Бұл индекстер төрт негізгі критерий бойынша салыстырылды: қамтитын индикаторлар саны мен мазмұны, мәлімет көздері мен жинау тәсілдері, бағалау шкаласы мен агрегаттау әдісі, ұлттық контекстке бейімделу мүмкіндігі.

Бұл индекстерді іріктеу барысында олардың академиялық мойындалуы, әдіснамалық ашықтығы, қолданылуы және азаматтық белсенділіктің әртүрлі формаларын қамтуы секілді критерийлер ескерілді. Салыстырмалы талдау келесі параметрлер бойынша жүргізілді: индекстің құрылымы, индикаторлар саны мен сипаты, қолданылатын дереккөздер (статистика, сауалнама, сараптамалар), деректердің жаңартылу жиілігі, географиялық қамту деңгейі және қолжетімділігі.

Бұл тәсіл әрбір индекстің артықшылықтары мен шектеулерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, Қазақстан жағдайына бейімдеуге болатын индикаторлар мен өлшеу әдістері анықталды. Айта кету керек, кейбір индекстердің бастапқы әдіснамалық құжаттары жабық болғандықтан, толық құрылымын анықтау қиынға соқты – бұл зерттеудің шектеуі ретінде ескерілді.

Зерттеу Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін әзірлеу барысында аралас тәсілді қолданудың тиімді екенінін көрсетті. Бұл тәсіл сандық (ресми статистика, сауалнама нәтижелері) және сапалық (сараптамалық бағалау, фокус-топ) дереккөздерді біріктіріп, азаматтық белсенділікті барынша толық әрі сенімді сипаттауға мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Азаматтық белсенділікті және оны өлшеуді зерттеу әлеуметтік процестердің динамикасын түсіну үшін маңызды. Азаматтық белсенділік азаматтық қоғамның жетілгендігінің негізгі көрсеткіші болып табылатын халықтың қоғамдық және саяси өмірге қатысу деңгейін көрсетеді. Бұл жұмыс азаматтық белсенділік түсінігін, оның негізгі сипаттамаларын және өлшеу тәсілдерін қарастырады.

Мемлекеттердің саяси, әлеуметтік-экономикалық, тіпті мәдени дамуы мен прогресін бағалау үшін әртүрлі құралдар, әсіресе рейтингтер мен индекстер қолданылады. Индекстерді халықаралық ұйымдар, мемлекеттер, ғылыми-зерттеу институттары, қауымдастықтар, тіпті ҮЕҰ әзірлейді.

Индекс – қоғамның немесе мемлекеттің даму деңгейін кешенді бағалауға мүмкіндік беретін біріктірілген көрсеткіштер мен индекстердің жиынтығы. Сонымен қатар кез келген индекстің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Ғылыми әдебиеттерде индекстердің көптеген түрлері кездеседі. Критерийлерге қарай олардың бірнеше түрін ажырататын көрсетуге болады (1-кесте).

1-кесте. Индекстердің критерийлері мен түрлері

Критерий	Индекстердің түрлері
Қамту дәрежесі бойынша	жеке және шоғырландырылған
Құрылыс формасы бойынша	жиынтық және қорытынды
Дерек сипаты бойынша	сандық және сапалық
Есептеу кезеңі бойынша	жылдық, тоқсандық, айлық, апталық, т.б.
Өлшеу түрлері бойынша	тұрақты мен айнымалы
Салыстыру әдісі бойынша	динамикалық және аумақтық
Құрамы бойынша	тұрақты және ауыспалы

Азаматтық белсенділіктің деңгейін бірнеше жолмен өлшеуге болады. Халықаралық тәжірибені талдау көрсеткендей, азаматтық белсенділік индексі негізінен бес түрлі дереккөзіне сүйеніп есептеледі. Олар:

1. статистикалық мәліметтер;
2. халық арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері (жаппай сауалнама);
3. сарапшылар арасында өткізілген сауалнама нәтижелері;
4. аралас дереккөздері (халықтық сауалнама + сарапшылармен сауалнама + түрлі индекстер);
5. азаматтық белсенділікке байланысты бірнеше индекстерді біріктіру.

Енді әр дерек көзіне жеке тоқталып өтейік.

Статистикалық мәліметтерге негізделген индекстер. Ғылыми практикада статистикалық дерекке ғана негізделген индекстер бар. Мысалы, америкалық ғалымдар бұрын жарияланған индекстер мен азаматтық және саяси белсенділікке қатысты әдебиеттерге сүйене отырып, белсенді азаматтықтың үш ауқымды категориясын өлшейтін 40 көрсеткішті анықтады. Ол үштікке мыналар жатады: азаматтық және саяси білім, қоғамдық өмірге қатысу және саяси өмірге араласу.

Бұл индексті қалыптастыру барысында алты институттың статистикалық дерегі жинақталған:

- Әділет статистикасы бюросы;
- Азаматтық білім және белсенділік бойынша ақпарат және зерттеу орталығы;
- Федералды тергеу бюросы (FBI);

- Ұлттық білім статистикасы орталығы;
- Ұлттық кәметке толмағандар әділет орталығы;
- АҚШ халық санағы бюросы [13].

Сондай-ақ, статистикалық дерекке негізделген индекстерге «Азаматтық ақпараттық индекс» (Civic Information Index) жатады. Алайда, бұл индекстің азаматтық белсенділікке арналған бір ғана субиндексі бар. Аталған субиндекс Браун университетінде Сарапшылардың консультативтік тобы және журналистика көшбасшыларымен бірлесіп жасалған.

Индекс келесі статистикалық дерекке сүйене отырып құрастырылады: сайлаушылардың қатысу деңгейі; 10 мың адамға шаққандағы мүшелері бар қауымдастықтардың саны; штат тұрғындарының ұйымдар арқылы ресми түрде волонтерлік қызмет атқарған үлесі; қайырымдылық жарналардың үлесі; 2020 жылғы халық санағы бойынша өзіндік есеп беру деңгейі.

Барлық ақпарат келесі бес түрлі дерекқордан жиналады:

- MIT Election Data and Science Lab;
- American Community Survey;
- County Health Rankings;
- Current Population Survey Civic Engagement and Volunteering (CEV) Supplement;
- IRS Statistics of Income, U.S. Census Bureau [14].

Сауалнама нәтижелеріне негізделген индекстер. Тұрғындар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне ғана негізделген индекстерге тоқталатын болсақ, Gallup компаниясы әзірлейтін «Жаһандық азаматтық белсенділік индексі» (Global Civic Engagement Index) атауға болады. Бұл индекс мына үш негізгі сұраққа сүйенеді: «Сіз өткен айда келесі әрекеттердің бірін жасадыңыз ба, яғни ...»

1. қайырымдылыққа ақша аудардыңыз ба?
2. қайырымдылық ұйымына уақыт бөлдіңіз бе?
3. көмекке мұқтаж бейтаныс адамға көмектестіңіз бе?

Gallup сарапшыларының пікірінше, бұл сұрақтар тұрғындардың өз қауымдастықтарына қаншалықты бейілді екенін өлшеуге арналған. Сондай-ақ, бұл мәлімет үкіметтерге, бизнеске және ұйымдарға волонтерлік әлеуеті бар халықты жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, америкалық ғалымдар азаматтық белсенділіктің негізгі көрсеткіштерін әзірледі, олар үш негізгі блоктан тұрады (2-кесте). Бұл ақпарат телефон арқылы және онлайн-сауалнама негізінде жинақталады [15]:

2-кесте. Азаматтық белсенділіктің негізгі көрсеткіштері

Азаматтық көрсеткіштер	Электоралды көрсеткіштер	Саяси дауыс көрсеткіштері
<ul style="list-style-type: none"> • Қоғамдастық мәселелерін шешу • Топта немесе бірлестікте белсенді мүшелік ету • Сайлауға қатысты емес ұйымда тұрақты ерікті болу • Жүгіруге/серуендеуге қаражат жинауға қатысу 	<ul style="list-style-type: none"> • Тұрақты дауыс беру • Басқаларды үгіттеу • Белгілерді, төсбелгілерді, стикерлерді көрсету • Сайлау науқанына жарна беру 	<ul style="list-style-type: none"> • Қызмет бабындағыларға шағымдану • БАҚ-қа үндеу жолдау • Наразылық шараларына қатысу

<ul style="list-style-type: none"> ● Басқа қайырымдылық шараларға қаражат жинау 	<ul style="list-style-type: none"> ● Саяси кандидат немесе саяси ұйым үшін ерікті ретінде жұмыс істеу 	<ul style="list-style-type: none"> ● Электрондық хаттар/жазбаша өтініштер жіберу ● Бойкот ● Үгіт
--	--	---

Ұлыбританияда жыл сайын «Қауымдастық өмірін зерттеу: азаматтық белсенділік және әлеуметтік әрекеттер» атты зерттеу жүргізіледі. Бұл жұмыста әлеуметтанулық сауалнамалар арқылы азаматтық белсенділік деңгейі 9 бағыт бойынша талданады, олар [16]:

1. Азаматтық қатысу (Civic participation);
2. Азаматтық кеңес беру;
3. Азаматтық белсенділік;
4. Азаматтық тартылу (Civic engagement);
5. Жергілікті шешімдерге әсер ету;
6. Жергілікті шешімдерге ықпал ету мүмкіндігінің маңыздылығы;
7. Жергілікті шешімдерге қатысу деңгейі;
8. Шешім қабылдауды қамтамасыз ету;
9. Әлеуметтік әрекет.

Халық арасында жүргізілген сауалнамалардың нәтижелері негізінде азаматтық белсенділік индекстерін құру – кең таралған тәжірибе. Мысалы, Солтүстік Каролина Азаматтық Білім Консорциумы 2003 жылы Азаматтық Индексті әзірледі [17]. Солтүстік Каролина азаматтық индексі (North Carolina Civic Index) – азаматтық білім беру мен жастардың азаматтық белсенділігін кешенді бағалауға бағытталған өңірлік индикаторлардың бірі. Жобаның мақсаты – азаматтық белсенділікті өлшеудің шынайы, мазмұнды көрсеткіштерін қалыптастыру және жастардың белсенді азамат ретінде қалыптасуына әсер ететін факторларды бағалау болды. Зерттеу аясында 13-17 жас аралығындағы 771 жасөспірім мен 804 ересек тұрғын телефон арқылы сұхбаттасу әдісімен сауалнамаға тартылды. Яғни индекске керекті мәліметтер телефон арқылы жүргізілген сауалнама нәтижесінде алынған. Сонымен қатар, индекске дауыс беру белсенділігі, қайырымдылыққа қатысу, қоғамдық лауазымдардағы әртүрлілік сияқты қосымша индикаторлар да енгізілді. Азаматтық индекс азаматтық белсенділіктің бес негізгі бағыты негізінде жасалған, оның ішінде азаматтық білім, азаматтық дағдылар, азаматтық мінез-құлық, азаматтық көзқарастар және азаматтық мүмкіндіктер (3-кесте).

3-кесте. Солтүстік Каролинаның Азаматтық индексінің негізгі көрсеткіштері

Субиндекс	Көрсеткіштер
Азаматтық білім	Солтүстік Каролина жастары штаттан сайланған АҚШ-тағы екі сенаторын атай ала ма? Олар жергілікті билік органдарының міндеттерімен таныс па?
Азаматтық дағдылар	Солтүстік Каролина жастары өз пікірін білдіретін хат жаза алатынына сенімді ме? Олар «қолдаймын» және «қарсымын» деген аргументтерді келтіруде тиімділік таныта ала ма?
Азаматтық мінез-құлық	Штат жастары қоғамдық қызмет көрсету іс-шараларына қатыса ма? Олар мектеп клубтарына, оның ішінде саяси клубтарға мүше ме?
Азаматтық көзқарастар	Солтүстік Каролина жастары федералды, штаттық немесе жергілікті үкіметке сенім арта ма? Олар әртүрлілікті бағалай ма?
Азаматтық мүмкіндіктер	Солтүстік Каролина жастары оқитын мектептер ерікті қызмет көрсету мүмкіндіктерін ұсына ма? Жастар үкімет туралы ақпаратты қайдан алады? Олар үйде саясат туралы пікір алмаса ма?

Индексстердің бірқатары азаматтық белсенділікті өлшеу үшін әртүрлі шкалаларды қолдана отырып, халық арасында жүргізілген сауалнамалар негізінде құрастырылады. Мысалы, америкалық ғалымдар Doolittle & Faul азаматтық белсенділікке арналған өздерінің шкаласын (Civic Engagement Scale) әзірледі, ол көзқарас және мінез-құлықты ескеруге бағытталған 2 компоненттен тұрады: [18]. Бірінші компонент – адамдардың өз қауымдастығына қатысуы мен оны өзгерту қабілетін қабылдауына қатысты жеке сенімдері мен сезімдерін бағалайтын 8 ұстанымнан тұрады. Екінші компонент – азаматтық белсенділіктің деңгейін көрсететін мінез-құлықты өлшеуге арналған 6 әрекеттен тұрады. Ұстанымдар шкаласы: 7-баллдық (1 – келіспейміннен 7-келісемінге дейін); әрекеттер шкаласы да: 7-баллдық (1 – ешқашан, 7 – үнемі). Азаматтық мінез-құлық – бұл адамның өз қауымдастығына қатысуы мен оны өзгерту мақсатында жасайтын белсенді әрекеті ретінде анықталады. Ұстанымдар бөлігінде: «Мен қоғамым үшін жауаптымын», «Беделді ұйымдарға қолдау білдіргім келеді» деген сияқты мәлімдемелер, ал әрекеттер бөлігінде: «Мен волонтерлік қызметтемін», «Қоғамға көмек көрсетемін» деген сияқты іс-әрекеттер қамтылады. Бұл шкала сандық және сапалық дереккөздерді біріктіретін зерттеулерде индикатор ретінде қолданыла алады.

Сондай-ақ, әлеуметтанулық мәліметтерге негізделген индексстерге екінші қатардағы дайын зерттеу нәтижелерін пайдаланатын индексстерді жатқызуға болады, яғни басқа ұйымдар жүргізген әлеуметтанулық зерттеулердің мәліметтері қолданылады. Мысалы, Халықаралық әлеуметтік зерттеулер институты (АҚШ) азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған өз индексін әзірледі [19]. Бұл индекс азаматтық қызметке қатысу деңгейі бойынша келесі мәліметтерді пайдаланады, оның ішінде:

- петицияларға қол қою немесе бейбіт демонстрацияларға қатысу;
- азаматтық қоғам ұйымдарын зерттеу және олардың тиімділігін бағалау;
- БАҚ арқылы ақпаратқа қолжетімділік;
- азаматтық хабардарлық деңгейі және
- саяси мәселелер бойынша ақпараттану деңгейі.

Индекс бірнеше әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері негізінде жасалған, атап айтқанда:

- Афробарометр;
- Халықаралық электр байланысы одағы;
- Тұрақты басқару көрсеткіштері (SGI);
- Әлемдік құндылықтар зерттеуі;
- Америкабарометр.

Сарапшылар арасында өткізілген сауалнама нәтижелеріне негізделген индексстер. Кейбір зерттеушілер азаматтық белсенділік индексін есептеу үшін сарапшылармен өткізілген сауалнамаларды пайдаланады. Мысалы, ресейлік ғалымдар Ресей Федерациясының өңірлері бойынша азаматтық белсенділік индексін есептеу әдістемесін әзірлеу үшін сарапшылармен сауалнама жүргізген. Бұл сауалнамаға 60 сарапшы қатысқан, оның ішінде: мемлекеттік және муниципалдық билік өкілдері (15 адам), ҰЕҰ басшылары (15 адам), өңірлік бизнес өкілдері (15 адам) және БАҚ өкілдері (15 адам).

Бұл тәсіл сарапшылардың пікіріне негізделген кешенді талдау жасауға мүмкіндік береді. Алайда сарапшылардың бағалауы субъективті болуы мүмкін, сондықтан оларды халықтың пікірімен немесе статистикалық дерекпен біріктіру маңызды [20].

Аралас тәсіл – бұл бірнеше әдісті біріктіру негізінде индекс әзірлеу жолы. Осы орайда Азаматтық қатысу форумының (Citizen Participation Forum) Болгарияның коммерциялық емес құқық орталықтарымен бірлесіп жасайтын Азаматтық қатысу индексін (Citizen Participation

Index) атап өтуге болады. Citizen Participation Index – Болгарияда азаматтық қатысуды жүйелік түрде бағалауға бағытталған индекс, ол 100-ден астам үкіметтік емес ұйымдардан құралған желінің бірігіп әзірлеген жобасы. Оның басты мақсаты – азаматтардың қоғамдағы белсенділік деңгейін, институттармен өзара әрекетін және бастамалардың нақты әсерін өлшеу. Индекс дайындауда қолданылатын ақпарат көздері: құқықтық базаны талдау, ұлттық зерттеулер (омнибус, 1000 респондент), азаматтар мен ҮЕҰ өкілдерінің арасында өткізілетін сауалнама (400-ден астам жауап), эксперттік бағалау сессиялары.

Әрбір көрсеткіш бойынша бағалауды жергілікті және ұлттық деңгейде әртүрлі салаларда жұмыс істейтін азаматтық қоғам ұйымдарының өкілдері мен сарапшылардан тұратын сараптамалық топ жүргізеді.

Индекс үш негізгі өлшем бойынша есептеледі [21]:

1. қатысу ортасы (құқықтық және институционалдық базасы, яғни қатысу ережелері мен институционалдық орта азаматтардың қатысуын қаншалықты қолдайды және жеңілдетеді);
2. қатысу практикалары (жоспарланған және бейресми формалардағы әрекеттер, азаматтардың қатысуының ауқымы мен олардың белсенділігі),
3. әсер/нәтиже (бастамалардың нәтижелері және олардың құқықтық, әлеуметтік және институционалдық ортаға әсері).

4-кесте. Азаматтық қатысу индексінің негізгі көрсеткіштері

Субиндекс	Көрсеткіштер
Азаматтық қатысу ортасы	1. Заңнама 2. Институционалдық орта
Азаматтық қатысудың тәжірибелері/көріністері	1. Ұлттық және жергілікті деңгейдегі азаматтық қатысу бастамалары 2. Белсенді азаматтар
Азаматтық қатысу әсері/нәтижелері	1. Азаматтық бастамалардың нәтижелері 2. Бастамалар ортасындағы өзгерістер

Әдістемеде әрбір санаттың өзіндік салмағы бар. Эксперттер әр индикаторды бағалап, салмақталған орташа бойынша жалпы балл қалыптасады: қатысу ортасының үлесі 30% құрайды, қатысу практикаларының үлесі де 30% және әсер – 40%-ды қамтиды.

Әр түрлі индикаторлар бойынша есептелген нәтижелер 0-6 шкаласында бағаланады:

- 0-2 балл – азаматтардың қатысуы дамымаған немесе әлсіз дегенді білдіреді;
- 2,1-4,0 балл – дамып келе жатқан азаматтық қатысу;
- 4,1-6 балл – жоғары деңгейдегі, дамыған азаматтық қатысу деп бағаланады.

Citizen Participation Index – Болгария контекстіндегі азаматтық қоғамды трендтермен салыстыра, оның орташа көрсеткішін және даму аймақтарын көрсететін құрылымды индекс. Ол құқықтық, әлеуметтік-практикалық және әсерлік аспектілерді біріктіреді, және әр 2 жыл сайын жаңартылып отырады.

Азаматтық белсенділікке байланысты жиынтық индекстерге сондай-ақ Азаматтық белсенділікті бағалаудың құрамдық көрсеткіші жатады [22]. Еуропадағы Азаматтық белсенділікті бағалаудың құрамдық көрсеткіші (Active Citizenship Composite Indicator, ACCI) Еуропалық комиссияның CRELL (Centre for Research on Lifelong Learning) зерттеу орталығы әзірлеген, азаматтық белсенділікті кешенді түрде өлшейтін индикаторлардың бірі. Индекс 2006 жылы әзірленіп, European Social Survey (ESS) 2002 жылғы деректеріне негізделген. ACCI индикаторы – Лиссабон стратегиясының «әлеуметтік бірігуді» күшейту мақсаты аясында әзірленген. Ол азаматтардың қоғам өміріне қатысу деңгейін салыстырмалы түрде бағалау үшін

қолданылады және білім беру мен азаматтықты тәрбиелеу саясатына мониторинг жүргізуге көмектеседі. Бұл индекс 4 негізгі өлшемге негізделеді: 1) саяси өмірге қатысу – дауыс беру, партияға мүше болу, ерікті жұмыс, әйелдердің парламенттегі үлесі; 2) азаматтық қоғам – құқық қорғау ұйымдарына, экологиялық немесе кәсіподақ ұйымдарына қатысу, наразылық білдіру (петиция, демонстрация, бойкот); 3) қауымдастық өмірі – діни, мәдени, спорттық, ата-ана ұйымдарындағы белсенділік, ұйымдаспаған көмек көрсету; 4) құндылықтар – демократия, адам құқықтары мен интермәдениетке түсіністік. Әр өлшем бірнеше негізгі индикаторлардан (барлығы 63) және субөлшемдерден тұрады.

Индекстің әдіснамасына тоқталсақ, дереккөз ретінде European Social Survey (2002) қорытындылары алынған, 19 ел қамтылған (мысалы, Австрия, Финляндия, Португалия, Ұлыбритания, т.б.). Индикаторлар стандартталып, салмақ беріліп, кешенді индекс құралған және де индекстің орнықтылығы факторлық талдау мен сезімталдық талдауы арқылы тексерілген. АССІ-дің маңыздылығы тек саяси белсенділікті емес, сондай-ақ бейформалды қатысуды, әлеуметтік құндылықтарды және еріктілік мәдениетін қамтиды. Индекс білім беру, қоғамдық саясат, және гендерлік теңдік, сенім сияқты индикаторлармен өзара байланысы бар екенін көрсетті.

Сонымен бірге, ғылыми зерттеулерде азаматтық белсенділік индексін құруда дәстүрлі азаматтық белсенділіктен бөлек, оның жаңа түрі ретінде цифрлық азаматтық белсенділік кеңінен қолданыла бастады.

Цифрлық белсенділіктің маңызды индекстерінің бірі – электрондық қатысу индексі (E-Participation Index) [23]. Бұл Біріккен Ұлттар Ұйымы әзірлеген, электронды мемлекеттік қызметтерден бөлек, азаматтардың ақпарат алу, кеңесу және саясатқа қатысу деңгейін өлшейтін кешенді индекс. Оның негізгі компоненттеріне мыналар жатады: E-Information: үкіметтің азаматтарға ақпарат ұсыну деңгейі (web-сайттар, деректер базасы); E-Consultation: азаматтарды саясат әзірлеуге тартып, олардың пікірін тыңдау механизмі; E-Decision-making: азаматтардың нақты шешім қабылдауға қатысуы, бірлескен саяси шешімдерге ықпал етуі. Индекс UN E-Government Survey аясында 2003 жылдан бері шығарылады және әр екі жыл сайын жаңартылып отырады.

2022 жылы Электрондық қатысу индексында (EPI) электрондық қатысуға қатысты мәселелер қайта қаралып кеңейтілді. Бұл үкіметтердің халықты мемлекеттік саясатты әзірлеу, іске асыру және бағалау үдерістеріне тартудың қазіргі заманғы үрдістері мен әдістерін көрсету үшін жасалды. Жаңа сұрақтар енгізіліп, электрондық қатысудың қызмет көрсету аясындағы күрделілігі мен әртүрлі өзара әрекеттесу түрлері ескерілген. Осылайша, үш негізгі өлшем алты кіші топқа бөлінді: электрондық хабарлау және электрондық мүмкіндіктерді қамтамасыз ету (электрондық ақпарат беру аясында), электрондық дискурс және электрондық диалог (электрондық кеңес беру аясында), электрондық ынтымақтастық және электрондық құқықтарды кеңейту (электрондық шешім қабылдау аясында). EPI индексі онлайн-қатысуды үш балдық шкала бойынша бағалайды және ол сарапшылардың сауалнамасына негізделген.

Қазақстанда да азаматтық қоғам мен ҰЕҰ-ға қатысты әртүрлі индекстер әзірлеу тәжірибесі бар, бірақ азаматтық белсенділікке арналған жеке индекс қалыптаспаған.

2019 жылдан бері Астанада «Азаматтық қоғамды дамыту индексі» қолданылады. Бұл индексте азаматтық белсенділік оның құрамдас бөлігі ғана. Индекс CIVICUS әдістемесіне негізделген және келесі төрт компоненттен тұрады: азаматтық қатысу, ұйымдардың ресурстары, құндылықтар және әсерді қабылдау [24]. Азаматтық қатысу мен азаматтық белсенділік деңгейін зерттеу үшін Астана тұрғындары арасында сауалнама жүргізілді. Ол төрт негізгі көрсеткішті қамтыды: азаматтық ұйымдарға ресми мүшелік, еріктілер қызметіне қатысу, халықтың әртүрлі іс-шараларға қатысу деңгейі және ҰЕҰ жұмысына қатысқандардың үлесі. Алайда бұл индекс азаматтық белсенділіктің қайырымдылық, дауыс беру, онлайн-петициялар және т.б. сияқты басқа аспектілерін қамтымайды.

ТАЛҚЫЛАУ

Азаматтық белсенділікті өлшеу әдістерінің салыстырмалы талдауы көрсеткендей, әрбір тәсіл белгілі бір артықшылықтармен қатар, шектеулерге де ие. Статистикалық көрсеткіштер объективті әрі жүйелі деректерге сүйенгенімен, олар азаматтардың субъективті тәжірибесін, мотивациясын және саналы қатысуын көрсете алмайды. Сауалнамалар нақты азаматтық тәжірибені бейнелесе де, репрезентативтілік пен жауап беру шынайылығы секілді методологиялық қауіптермен шектелуі мүмкін. Сараптамалық бағалау терең сапалық түсініктер береді, алайда субъективтілік деңгейі жоғары болып келеді және оның нәтижелері сарапшылардың шеңберімен шектелуі мүмкін.

Осы әдістердің арасындағы айырмашылықтарды жан-жақты бағалауға және салыстыруға мынадай параметрлерін маңыздылығы айқын:

- мәліметтердің дереккөзі мен сипаты;
- индикаторлардың қамтылуы мен кеңдігі;
- өлшеу жиілігі мен динамикасы;
- қолдану икемділігі;
- Қазақстанға бейімдеу әлеуеті.

Талдау нәтижесінде аралас тәсілдің – яғни, әртүрлі дереккөздер мен әдістерді біріктірудің – азаматтық белсенділікті неғұрлым дәл әрі жан-жақты бағалауға мүмкіндік беретіні анықталды. Бұл тәсіл жеке әдістердің шектеулерін азайтып, олардың басым тұстарын біріктіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, соңғы жылдары цифрлық азаматтық белсенділік, онлайн-әрекет формалары және желідегі мобилизация процестері белсенділіктің жаңа өлшемдерін талап етіп отыр.

Жүргізілген салыстырмалы талдау нәтижесінде қарастырылған индекстерді бірнеше топқа бөлуге болады. Тек статистикалық деректерге негізделген индекстер (мысалы, сайлаушылардың қатысу деңгейі, ресми волонтерлік көрсеткіштер) азаматтық белсенділіктің формалды қырларын жақсы көрсеткенімен, азаматтардың субъективті тәжірибесін және бейформалды әрекеттерін жеткіліксіз қамтиды. Толықтай сауалнамаға сүйенетін индекстер қоғамдық қатысу тәжірибесін егжей-тегжейлі сипаттауға мүмкіндік береді, алайда репрезентативтілікке, сұрыптауға және өлшеу қателіктеріне тәуелді. Сараптамалық бағалауға сүйенетін тәсілдер институционалдық орта мен саясаттың әсерін терең түсіндіреді, бірақ субъективтілік үлесі жоғары. Аралас индекстер (статистика, сауалнама, сараптамалық бағалау және цифрлық деректерді біріктіретін) азаматтық белсенділіктің көпөлшемді табиғатын неғұрлым толық бейнелейді және ұлттық контекстке бейімдеуге икемдірек болып шықты.

Зерттеудің бастапқы гипотезасы – қолданыстағы индекстер азаматтық белсенділіктің барлық аспектілерін жан-жақты қамти алмайды, ал аралас тәсіл неғұрлым дәл және сенімді нәтижелер береді – теориялық-әдіснамалық талдау негізінде ішінара расталды. Халықаралық индекстерді салыстыру нәтижелері олардың әрқайсысы азаматтық белсенділіктің жекелеген қырларын ғана көрсететінін, ал аралас дереккөздерге сүйенген модель кешенді сипаттама беруге қабілетті екенін көрсетті. Дегенмен гипотезаны толық эмпирикалық тексеру үшін болашақта ұлттық индикаторлар жүйесін пилоттық апробациядан өткізу және практикалық өлшеулер жүргізу қажет.

Бұл зерттеу негізінен теориялық және әдіснамалық талдауға сүйенеді, сондықтан ұсынылған индикаторлар жүйесі мен ұлттық индекс моделі эмпирикалық тұрғыдан толық сынақтан өткізілген жоқ. Кейбір халықаралық индекстер бойынша әдіснамалық құжаттардың жабықтығы индикаторлар құрылымын тереңірек салыстыруға шектеу қойды. Қазақстандағы азаматтық белсенділікке қатысты ресми статистика мен цифрлық деректердің қолжетімділігі де шектеулі. Аталған жайттар зерттеудің нәтижелерін интерпретациялау барысында ескерілуі тиіс. Дегенмен бұл шектеулер азаматтық белсенділікті өлшеудің ұлттық моделін әзірлеу үшін

ұсынылған әдіснамалық тәсілдің құндылығын төмендетпейді, керісінше, болашақ эмпирикалық зерттеулерге бағыт-бағдар береді.

Қазақстан жағдайында ұлттық индексті әзірлеу үшін индекс құрылымының икемділігі, өңірлік айырмашылықтарды ескеру қабілеті және цифрлық көрсеткіштермен толықтырылу мүмкіндігі шешуші факторлар болып табылады. Осылайша, аралас тәсіл арқылы жасалған модель контекстке бейімделген, салыстырмалы, динамикалық индекс қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл Қазақстан қоғамындағы азаматтық белсенділіктің заманауи формаларын жүйелі түрде бағалауға жол ашады.

Қазақстанға бейімделген ұлттық индексті әзірлеу үшін тек халықаралық тәжірибені сипаттау жеткіліксіз, сонымен қатар елдің институционалдық, құқықтық және әлеуметтік ерекшеліктерін есепке алу қажет. Бұл тұрғыдан алғанда, индикаторлар мен дереккөздерге қойылатын негізгі талаптар мыналар болып табылады: деректердің тұрақты түрде жаңартылуы және ашықтығы; өңірлік және әлеуметтік-демографиялық топтар бойынша бөліністе қолжетімділігі; азаматтық қоғам институттарының, цифрлық платформалардың (e-gov, e-otinish, онлайн-петициялар) және ресми статистиканың өлшемдерімен үйлесімділігі. Мұндай критерийлер азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін Қазақстан қоғамының нақты құрылымына барынша жақындатуға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы азаматтық қоғамның қоғамдық-саяси өмірдегі рөлінің артуына байланысты азаматтық белсенділік деңгейін өлшейтін сенімді құралдарды әзірлеу өзекті мәселеге айналууда. Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, халықаралық тәжірибеде азаматтық белсенділікті өлшеудің әртүрлі тәсілдері қолданылады: олардың ішінде статистикалық деректер, жаппай және сараптамалық сауалнамалар, сондай-ақ аралас әдістерге негізделген агрегаттық индекстер кездеседі.

Зерттеу нәтижелері азаматтық белсенділікті өлшеу саласында бірыңғай теориялық және әдіснамалық тәсілдің қалыптаспағанын көрсетті. Халықаралық деңгейде қолданылатын индекстер мазмұны, индикаторлар құрамы, дереккөздер сипаты және агрегаттау тәсілдері бойынша айтарлықтай айырмашылыққа ие. Бұл олардың нәтижелерін салыстыруды қиындатады және оларды ұлттық контекстке тікелей қолдануға белгілі бір шектеулер қояды.

Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін әзірлеу – уақыт талабына сай келетін, ғылыми және әдіснамалық тұрғыдан негізделген маңызды қадам. Ең оңтайлы шешім сандық және сапалық бағалау әдістерін біріктіретін аралас тәсілді қолданумен байланысты. Мұндай индекс халықтың қоғамдық өмірге қатысуының деңгейі мен динамикасын өлшеуге, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Индекс құрылымында әлеуметтік және цифрлық көрсеткіштерді, формалды және бейформалды қатысу түрлерін, өңірлік айырмашылықтар мен азаматтық бастамалардың институционалдық әсерін ескеретін индикаторлар жүйесі қамтылуы тиіс.

Цифрлық көрсеткіштер мен әлеуметтік индикаторларды енгізу қазіргі заманғы жағдайлар мен азаматтық қатысудың динамикасын ескеруге мүмкіндік беретін кешенді талдауды қамтамасыз етеді. Мұндай индекс азаматтық белсенділіктің өзгерістерін бақылау, бағалау және болжау үшін тиімді құрал болады, сондай-ақ азаматтық қоғамды нығайтуға бағытталған мақсатты саясаттар мен бағдарламаларды әзірлеуге ғылыми негізделген базаны қалыптастырады.

Болашақта зерттеуді жалғастыру бағытында ұсынылатын негізгі қадам – пилоттық апробация негізінде Қазақстанға бейімделген индикаторлар жүйесін сынақтан өткізу және сараптамалық пікірлермен толықтыру. Бұл бағыт азаматтық қоғамның жай-күйін жүйелі бағалауға, оны дамытуға бағытталған саясатты дәлелді негіздеуге мүмкіндік береді және қоғам мен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайтуға септігін тигізеді.

Қорытындылай келе, азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін әзірлеу Қазақстан үшін стратегиялық маңызға ие. Ол азаматтық қоғамды қолдауға бағытталған мемлекеттік

шараларды дәлелді негіздеуге, қоғамдық қатысудың деңгейін ұдайы мониторингтеуге және қоғам мен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайтуға көмектеседі. Алдағы кезеңде индикаторлар жүйесін пилоттық апробациядан өткізу және сараптамалық талқылау арқылы жетілдіру азаматтық белсенділікті өлшеудің ұлттық моделін қалыптастырудағы шешуші қадам болмақ.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: Жұмыс «Қоғамдық келісімді құру жағдайында үкіметтік емес ұйымдардың әлеуетін зерттеу» (ЖТН № BR24993126) бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен орындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва: Аспект-Пресс, 1998. 270 с.
2. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала: Гражданские традиции в современной Италии. М.: Ad Marginem, 1996. - 288 с.
3. Deutsch K.W. Social mobilization and political development // *American political science rev.* - Wash., 1961. - Vol. 55, N 3. -P. 493-514
4. Павлова Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории [Электронный ресурс] / Институт социологии РАН. – URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Pavlova_5_08.pdf (дата обращения: 15.02.2025).
5. Дука А.В. Элиты в структуре политических возможностей // *Власть и элиты.* – 2023. – Т. 10, №2. – С. 24-43.
6. Adler R., Goggin J. What Do We Mean By “Civic Engagement”? // *Journal of Transformative Education.* – 2005. – Vol. 3, No. 3. – Pp. 236-253.
7. Longley R. What Is Civic Engagement? Definition and Examples. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-civic-engagement-definition-and-examples-5072704> (Accessed on: 20.02.2025)
8. Пилипенко, А.Д. Гражданская активность в современной России: сущность понятия, формы проявления, факторы формирования / А.Д. Пилипенко. – Текст: непосредственный // *Молодой ученый.* – 2018. – №23 (209). – С. 366-368.
9. The concept and determinants of civic engagement // *Human affairs* 27, 2017. – 252-272
10. Фролов А. Механизмы осуществления гражданской активности. // *Власть.* – 2010. №10. - С. 61-65
11. Jasper D. 18 Examples of Civic Engagement Activities / *Community Involvement & Organizing, Education.* - URL: <https://streetcivics.com/18-examples-of-civic-engagement-activities/> (Accessed on: 19.02.2025)
12. Рогач О.В., Фролова Е.В. Драйверы формирования гражданской активности населения в муниципальных образованиях Российской Федерации // *Ars Administrandi (Искусство управления).* 2022. Т. 14, No 2. - С. 306-326.
13. Jacobsen R., Linkow T.W. The Engaged Citizen Index: Examining the Racial and Ethnic Civic and Political Engagement Gaps of Young Adults. – February 2012. – CIRCLE Working Paper №74. – [Electronic resource]. – URL: https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2020-01/WP74_EngagedCitizenIndex_2012.pdf (accessed on: 19.02.2025).
14. Understanding and contextualizing index scores // *The Civic Information Index [Electronic resource].* – Available at: <https://civicinfoindex.org/the-index/> (accessed on: 18.02.2025).
15. Keeter, S. The civic and political health of the nation: A generational portrait / S.Keeter [et al.]. – New Brunswick, NJ: Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, 2002. – 120 p.
16. Community Life Survey 2023/24: Civic engagement and social action. Published 4 December 2024. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/community-life-survey-202324-annual->

[publication/community-life-survey-202324-civic-engagement-and-social-action#influencing-local-decisions](#) (Accessed on: 18.02.2025)

17. *Measures of Citizenship: The North Carolina Civic Index*. URL: https://humanities.unc.edu/wp-content/uploads/sites/283/2012/05/civicindex_report2003.pdf (Accessed on: 18.02.2025)

18. *Civic Engagement Scale [Electronic resource] / Youth Research and Evaluation eXchange (YouthREX)*. – Available at: <https://youthrex.com/wp-content/uploads/2019/10/Civic-Engagement-Scale.pdf> (accessed on: 18.02.2025).

19. *Civic Activism [Electronic resource] // International Institute of Social Studies*. – Available at: <https://isd.iss.nl/home/civic-activism/> (accessed on: 15.10.2025).

20. *Методика индексного исследования гражданской активности для регионов Российской Федерации // Государство и гражданское общество: политика, экономика, право. – 2016 – №4. - С. 184-193*

21. *Index of Citizen Participation in Bulgaria. Developed using the methodology of the Citizen Participation Forum and the Bulgarian Centre for Not-for-Profit Law*. URL: <https://index.fgu.bg/en> (accessed on: 19.02.2025).

22. *Measuring Active Citizenship In Europe* https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:04fed606-d912-44d6-8c06-5c20c62dff7a.0001.03/DOC_1&format=PDF (accessed on: 20.02.2025).

23. *E-Participation Index*. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index> (accessed on: 20.02.2025).

24. *People power under attack 2025 // CIVICUS Monitor*. URL: <https://share.google/VOsxOvgsl0lJhSQWC> (accessed on: 20.02.2025).

References:

1. Parsons T. *Sistema sovremennyh obshestv*. Moskva: Aspekt-Press, 1998. 270 s.
2. Patnem R. *Chtoby demokratiya srabotala: Grazhdanskie tradicii v sovremennoj Italii*. M.: Ad Marginem, 1996. 288 s.
3. Deutsch K.W. *Social mobilization and political development // American political science rev. – Wash., 1961. – Vol. 55, N 3. – P. 493-514*
4. Pavlova T.V. *Social'nye dvizheniya kak faktor transformacii institucional'noj sredy: problemy teorii [Elektronnyj resurs] / Institut sociologii RAN. – URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Pavlova_5_08.pdf (data obrashcheniya: 15.02.2025)*.
5. Дука А.В. *Элиты в структуре политических возможностей // Власть и элиты. 2023. Т. 10, №2. - С. 24-43.*
6. Adler R., Goggin J. *What Do We Mean By “Civic Engagement”?* // *Journal of Transformative Education*. – 2005. – Vol. 3, No. 3. – Pp. 236-253.
7. Longley R. *What Is Civic Engagement? Definition and Examples*. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-civic-engagement-definition-and-examples-5072704> (Accessed on: 20.02.2025)
8. Pilipenko, A.D. *Grazhdanskaya aktivnost v sovremennoj Rossii: sushnost ponyatiya, formy proyavleniya, faktory formirovaniya / A.D.Pilipenko. – Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2018. – №23 (209). – S. 366-368. – URL: https://moluch.ru/archive/209/51147/*
9. *The concept and determinants of civic engagement // Human affairs 27, 2017. - 252-272*
10. Frolov A. *Mehanizmy osushestvleniya grazhdanskoj aktivnosti. //Vlast. – 2010. №10. - S. 61-65.*
11. Jasper D. *18 Examples of Civic Engagement Activities / Community Involvement & Organizing, Education*. URL: <https://streetcivics.com/18-examples-of-civic-engagement-activities/> (Accessed on: 19.02.2025)
12. Rogach O.V., Frolova E.V. *Drajvery formirovaniya grazhdanskoj aktivnosti naseleniya v municipalnyh obrazovaniyah Rossijskoj Federacii // Ars Administrandi (Iskusstvo upravleniya). 2022. T. 14, No 2. - S. 306-326.*

13. Jacobsen R., Linkow T.W. *The Engaged Citizen Index: Examining the Racial and Ethnic Civic and Political Engagement Gaps of Young Adults*. – February 2012. – CIRCLE Working Paper №74. – [Electronic resource]. – URL: https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2020-01/WP74_EngagedCitizenIndex_2012.pdf (accessed on: 19.02.2025).

14. *Understanding and contextualizing index scores // The Civic Information Index* [Electronic resource]. – Available at: <https://civicinfoindex.org/the-index/> (accessed on: 18.02.2025).

15. Keeter, S. *The civic and political health of the nation: A generational portrait* / S.Keeter [et al.]. – New Brunswick, NJ: Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, 2002. – 120 p.

16. *Community Life Survey 2023/24: Civic engagement and social action*. Published 4 December 2024. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/community-life-survey-202324-annual-publication/community-life-survey-202324-civic-engagement-and-social-action#influencing-local-decisions> (Accessed on: 18.02.2025)

17. *Measures of Citizenship: The North Carolina Civic Index*. URL: https://humanities.unc.edu/wp-content/uploads/sites/283/2012/05/civicindex_report2003.pdf (Accessed on: 18.02.2025)

18. *Civic Engagement Scale* [Electronic resource] / Youth Research and Evaluation eXchange (YouthREX). – Available at: <https://youthrex.com/wp-content/uploads/2019/10/Civic-Engagement-Scale.pdf> (accessed on: 18.02.2025).

19. *Civic Activism* [Electronic resource] // International Institute of Social Studies. – Available at: <https://isd.iss.nl/home/civic-activism/> (accessed on: 15.10.2025).

20. *Metodika indeksnogo issledovaniya grazhdanskoj aktivnosti dlya regionov Rossijskoj Federacii// Gosudarstvo i grazhdanskoe obshestvo: politika, ekonomika, pravo*. – 2016 – №4. - S. 184-193

21. *Index of Citizen Participation in Bulgaria*. Developed using the methodology of the Citizen Participation Forum and the Bulgarian Centre for Not-for-Profit Law. URL: <https://index.fgu.bg/en> (accessed on: 19.02.2025).

22. *Measuring Active Citizenship in Europe* https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:04fed606-d912-44d6-8c06-5c20c62dff7a.0001.03/DOC_1&format=PDF (accessed on: 20.02.2025).

23. *E-Participation Index*. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index> (accessed on: 20.02.2025).

24. *People power under attack 2025 // CIVICUS Monitor*. URL: <https://share.google/VOsxOvgs10LJhSQWC> (accessed on: 20.02.2025).